

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵՆԵՐԻ ՅԵՐԱՏԱՎԱՐՈՒՄ

«ԲՐՈ Արմենիայի վերջին թիւին մէջ, Պ. Բրէր Քիշեար հետեւեալ տողերը կը նուիրէ վեր. Հնչակեան կուսակցութեան Գործիչներ զրկած յիշատակագրին, «Վերջին վայրկեանին կ'իմանամ թէ Հնչակեան յեղափոխական կուսակցութեան կեդրոնական վարչութիւնը Բոմբիկները զրկած է ձարին այդ քաղաքն հասնելէ անմիջապէս յետոյ, յիշատակագիր մը երկու օրինակով, մին ուղղուած ֆրանսական հանրապետութեան նախագահին, միւսը՝ Ռուսիոյ կայսեր Ա. Խ յիշատակագիրը կոչուած կ'ընէ ու չազորութիւնը դարձնել Հայաստանի զարհուրելի կացութեան վրայ եւ մասնաւորապէս Մուշի եւ Սասունի դէպքերուն, եւ կը հարկի ծրարեան եւ Ռուսիան՝ կորովի գործունելութեան Թըր նախաձեռնութիւնն առնելու, վերջ զնկու համար իրաց լինակի մը որ խաղաղութեան դէմ մշտական վտանգ մը կը կացուցանէ, գործադրել տալով Հայաստանի մէջ այն բաներու որոշումները զոր եւ րուպական պետութիւններն իրենց իսկ անաջարկեցին 1895ին»:

«Այսպէս, առանց իրարու հետ խորհրդակցած ըլլալու, հայկական գործունէութեան երկու պատմական կուսակցութիւնները միեւնոյն գաղափարն ունեցած են Ֆրանսային կոչում ընելու՝ իրենց ժողովրդին փրկութեանը համար»:

«Թրանսպիկ համար չլստ տխուր բան մը եւ ան ճշտելի ամօթ մը պիտի ըլլար եթէ իրենց ձայնը լսելի չըլլար այս եղբրական պառնուն ուր դիւրեր կը բոցափառին եւ արեւը կը հոսի՝ Միւս Մարդասպանին հրամանովը»:

ԳՐԺԵՐ ԵՒ ԹԵՐԹԵՐ

ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ:

— Պ. ԶԵՐԱՋ, ԴՐՈՇԱԿԵԱՆՆԵՐԸ, ԶԱՐԸ ԵՒ ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ ԲԵՒԵՌԱԳԵՏԸ:

— ԿՐՈՒՈՂՆԵՐՈՒՆ ԶԱՄԱՐ:

— 0 —

— Միտքեան ինկորը. — Պոսթոնի «Ձայն Հայրենեաց»ը իր սեպտեմբեր 15ի թիւին մէջ հետեւեալ լուրը կը հաղորդէ որ ամենամեծ հաճոյք պիտի պատճառէ բոլոր անկեղծ ազգատէրներուն. «Երեք կուսակցութեան պատկառնող խումբ մը յեղափոխականներն — որոնք մէջը նաեւ «Հայրենեաց»ի եւ «Ձայն Հայրենեաց»ի խմբագրական մարմիններու անդամներ — կանխաւ եղած կարգապահութեան մը համաձայն սեպտ. 6 ուրբաթի երեկոյ հաւաքուեցան խորհուրդ թէ ի՞նչ միջոցներ կ'ընան գտնել համեմատելի թիւ մը գոյացնելու Սեպտեմբերի երեք

Յեզ. մարմիններու մէջ, եւ միութեան իրազորութիւնն նպաստելու երեք կուսակցութեանց միջեւ»:

«Ժողովը ընկերական խորհրդակցութեան մը ետք հետեւեալ թելադրութիւնները ըրաւ.

«1. «Հայրենեաց»ի եւ «Ձայն Հայրենեաց»ի խմբագրութիւնները զաղբեղնեւ ասկէ ետք կուսակցական-անհատական վէճերը:

«2. Գումարում մը եւս ունենալ յառաջիկայ ուրբաթի երեկոյ (13 սեպ.) խորհրդակցութիւնները շարունակելու միութեան խնդրոյ մասին»:

Կը մաղթեմ, եւ կը յուսամ, որ Դրօշակեանց վարիչ մարմինը պիտի չուշանայ հետեւելու Ամերիկայի Դրօշակեաններուն աչնիւ եւ ուշիմ օրինակին:

— Պ. ԶԵՐԱՋ, ԴՐՈՇԱԿԵԱՆՆԵՐԸ, ԶԱՐԸ ԵՒ ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ ԲԵՒԵՌԱԳԵՏԸ. — «Արմենիայի վերջին թիւին մէջ Պ. Զերաջ «սխալ» մը եւ «ձախաււրութիւն» մը (gaffe) կ'անուանէ Պ. Քիշեարի ձեռքով Պ. Տեղաւորի մօտ Դրօշակեանց դիմումը, Պ. Զերաջ կը մեղադրէ Դրօշակեաններուն՝ բարեհոգեմանց նոր ծրագրի մը առաջարկած ըլլալին, մինչդեռ՝ կ'ըսէ՝ կրնային 1895 մայիս 15ի ծրագրին գործադրութիւնը պահանջել, Պ. Զերաջ կը կարծէ որ նոր ծրագրի մը ներկայացուելը, պետութեանց եւ Սուլթանին միջեւ նորանոր վէճեր յարուցանելով, պիտի յալապիցնէ հայկական խնդրոյն լուծումը. «Նոր ծրագրի մը ներկայացնելը, կ'ըսէ պ. Զերաջ, հայ ժողովրդին ոգեւորը եւ կարամազը է, Սուլթանին հացին իւզ քսել է»:

Արդեւ, կրկարծէ պ. Զերաջ, Դրօշակեան կուսակցութիւնը մարմիններուն ամենէն անյարմարն էր ծրագրի մը ներկայացնելու համար, որովհետեւ «այդ կուսակցութիւնը լաւ աշտով չի տեսնուիր եւրոպական կառավարութեանց մեծամասնութիւնն» որունց հակադեպփոխականն են՝ Այստե նաշեքիճ պ. Զերաջ կը գտնահաւատ Դրօշակեաններուն «գիւսնապաշտական դիմութիւնը ընդ սկիւրը», բայց, կ'ըսէ, «որովհետեւ ամէն բանի մէջ աշխիւրտու ըլլանէ մը պէտքէ անցնին, կը պատահի որ այդ քաղաքականութեան նորենմանները ձախաււրութիւններ կը գործեն, Մեր աշխրլութեանը յանձնուած շահերուն մասնադու թիւնը մեր վերայ պարտ կը դնէ այդ սխալներուն նորագոյնը մասնանշիլ ընելու»:

Այս տողերը գրուած են միմիայն Դրօշակեանց եւ Դրօշակեանի ֆրանսական խմբերին ձեռնադրկին արժեքը կոտորելու համար, — որպէս զի եթէ զիպատով վաղը հայկական խնդիրը լուծուի, հայ ժողովուրդը կարծէ թէ այդ լուծումը կը պարտի միայն եւ միայն այն ազգաբազմին զոր պ. Զերաջ, — քաղաքականական բոլոր ճարտարութիւններուն մէջ վարպետ ելած տեսակ մը Պղծմարք ինչպէս դիտենք — օրինել Զարին եւ պ. Տեղաւորին:

Ուրիշ չարժանիքի անհնար է դնել այդ տար-
բնաբան տղերուն հոգեբանութիւնը մեկնելու
համար Գ. Չեքազ իր այդ քննադատու-
թիւնը կը վերագրէ պարտականութեան մը զոր
«յոնե յամենայն» չանհրաժեշտ մտահոգութիւնն
իրեն վրայ կը դնէր Զեմ գետին թէ ո՞վ Գ.
Չեքազին այս միջոցին պատան յանձնած կըր-
նայ ըլլալ հայ ժողովրդին գերագոյն շահե-
րուն պայտպանութեանը վերին հանդուրժիւնն
իր վրայ ստանձնելու : Ոչ մէկ մարմին չի
կրնար այդպիսի բացարձակ պայտան մը յանձ-
նել անհատական գործիչի մը : Ամէն պարագայի
մէջ Գ. Չեքազ շատ աւելի խոհեմ ու պտուղ-
մարմունք մը ունեցած պիտի ըլլար եթէ գո-
նէ իր անխառն դատաւարութիւնն պատասխա-
նատու թիւնը ամբողջ հայ ազգին վրայ չ'ընցնէր :

Սրղէն իմէ իրօք հաւաքական մարմին մը
չ'անհրաժեշտ էր : Գ. Չեքազ երբեք պիտի
չ'ըրատարակէր այդ շուարեցուցիչ քննադա-
տութիւնը : Գ. Չեքազ պիտի ըմբռնէր այն ա-
տու իր այդպիսի քննադատութիւնն մը, այդ
կոպիտ ճոճութիւնը մանաւանդ, ուրիշ արդիւնք չի
կրնար ունենալ րայց եթէ վերադառնալ պի-
տիւն ու «Յիսուս Արմենիայի» խմբագրութիւնը
կապով մեծանուն Ֆրանսիացիները : Իրոնց հա-
մախիւժութեամբ եւ գործակցութեամբ պի-
տիւնը կատարեց իր դիմումը եւ արդէն եթէ
իր միտքը Իրոյականեանքու ձեռնարակին վրայ
դիտողութիւն մը ընել էր միայն, գոնէ հայե-
րէն լեզուով թիւթի մը մէջ պիտի հրատարա-
կէր իր քննադատութիւնը : Ասկից զատ, պի-
տիւնը կատարէր նկատելի այդ պարագային՝ թէ
Իրոյականեանց կողմէ ծրագրի մը ներկայացու-
նուն մէջ «հայ ժողովրդին» տեղադրին երկա-
րութիւն եւ հայկական խնդրոյն լուծման յա-
պաղում մը վառագը տեսնելու տարածութիւն
ներուն ամենէն մեծը պիտի ըլլար եթէ չարա-
մբտութիւններուն ամենէն վրան-բացը չըլ-
լար : Զեմ երեւալայի որ պիտի Չեքազ լրջօրէն
մտածէ որ եթէ պետութիւնները իրօք արամա-
պիր են հայկական խնդիրը լուծելու, Իրոյակ-
անեանքու ծրագիրը վէճի գնելով ժամանակ
պիտի կորսնցնեն : այդ ծրագրին արդէն, որչափ
որ գիտեմ, 1895 մայիս 15ի ծրագրին վրայ
կատարարած է ամբողջապէս, եւ զայն կը յի-
շատապէս ամէն վարկական, այդ դիմումով Իր-
ոյականեանց ոչ թէ իրօք նոր ծրագիր եւ առա-
ջաբերելու օւղած են եւրոպական, այլ, ցոյց տա-
լով այն որոշ բարեփոխումները : — Ճիշդ
15ի ծրագրին մէջ բանահեռաւորները : — ու
րոնց իրադրութեամբ բացարձակ զոհաբերած տը-
ւած պիտի ըլլայ հայ ժողովրդին նոյն իսկ ա-
մենէն պահանջկոտ տարրին, ցախկացած են
փարտաւոր այն «միտաւոր» սխալ կարծիքը որ
Եւրոպայի կառավարական չըլանակներուն մէջ
տարածուած է եւ որու համոզմանը «նքնադրու-
թիւն» աւանդելու իրենց ալ որոյապէս չեն գի-
տել ինչ որ կը պահանջեն, քիչ քիչ անոնց պա-
հանջները չատ խոչոր, անխաչոր թոյնի բա-
ներ են, ինչպէս՝ անկախութիւնը :

րազ պիտի նկատէր վերջապէս թէ Իրոյակ-
անեանքուն — ինչպէս եւ Հնչակեաններուն —
դիմումը ոչ ինչպէս չունի այն անպատեհութիւնը
զոր պիտի Չեքազ կը նշանակէ, այլ եւ շատ աւելի
արժէք ու նշանակութիւն ունի եւրոպական
կառավարութեանց համար քան Չեքազ ա-
նուն անհատի մը դիմումը, որովհետեւ հաւա-
քական ու գործուն մարմին մը ուժ մը կը
ներկայացնէ զոր կառավարութիւնները
միշտ հաշուի կը դնեն, եւ յեղափոխական մար-
մին մը, երբ դիմադրատական միջոցներու կը
գիմէ, միշտ համակիր ընդունելու թիւն կը դը-
նեն, — ինչպէս որ կրեալէ յեղափոխականները
գիմեցին եւրոպական պետութեանց եւ շատ
համակիր ընդունելութիւնն զոտան : Արդէն, այս
պարագային մէջ, այդպիսի վախ մը յայտնելու
բողոքովին անտեղի ալ էր, քանի որ իրողու-
թիւնը իր բաւէ ապագայ ցանկելու թէ Իրոյակ-
եանց դիմումը ոչ միայն գէշ ազդեցութիւն չէ
ունեցած, այլ շատ լաւ արդիւնքի մը յանգա-
մէ : Գ. Տեղաւէտ անհատը ընդունած է Իրոյակ-
եանց պատմութիւնը պիտի Ֆիլիպքի, խօսակցած է ա-
նոր հետ հայկական խնդրոյ վրայ եւ չի հ. նար
համակրանքէն տարբեր ընդունելութիւն մը
ըրած ըլլալ, քանի որ թոյլատրած է նոյն իսկ
որ այդ տեսակետով թիւնը հայորդրութի մտմու-
լին : Ինչ որ կար այդ դէպքին մէջ ա-
մենէն աւելի կարեւոր, միտաւորաց հայաստ-
ներու գործունեութիւնն էր ի նպատակ Հայոց :
Այ Չեքազի աղբարագրէն, եւ Իրոյականեանց դիմու-
մէն ալ առաջ, Ֆրանսիացի մէկ քանի շատ կա-
րեւոր անձնաւորութիւններ պիտի Տեղաւէտին ըզ-
գացուցին որ Ֆրանսական հանրապետին կարծի-
քը պիտի չ'անդրուծէր այլեւս վարչերուն շա-
րունակումը եւ թէ Ֆրանսայի համար պարտք
մը կար Ֆրանսո-թուրք վէճին զուտ դրամա-
նին սահմանը ընդլայնելու եւ հայկական խնդ-
րոյն լուծումն անոր կցել : այդ անձնաւորութե-
անքններէ մին, պիտի Տերնիս, միտաւորաց
հրատարակել իր որոշումը հարգապարտ խնդ-
րուղիով : Կառավարութեան՝ եթէ կառավարու-
թիւնը լրջօրէն ձեռք չ'առնէ հայկական խնդ-
րը, Իրոյական շատ կարեւոր հայաբն Ֆրան-
սացիներու խումբ մըն էր որ դիմեց պիտի Տեղ-
աւէտին՝ յանձնել պիտի Ֆիլիպքի երբ այս վերջինը
Իրոյականեանց ծրագիրը գնաց ներկայացնէր պի-
տի Տեղաւէտին : Այդ անձներէն ոմանք են դարձաւ
որ աջակցեցան Հնչակեաններուն որպէս զի ա-
նունց իշխանակազիրը նկատողութեան առա-
նուէր, յիշ Ֆրանսացի ազդեցիկ անձնաւորու-
թիւններէն : Իրոյական զի խառն պատմաբան եղան
Հանրապետական, շատ միտաւորացի դիմում
մը պիտի Տեղաւէտին մօտ, այսու լուրջ իրողութիւն
մըն էր, որ անշուշտ պիտի ազդէր պիտի Տեղաւէտին
վրայ, որ արդէն, ինչպէս դիմեց մօտէն, ճանչ-
ցողները կը հաստատեն, անձնապէս տրամադրե-
լ Հայոց ի նպատակ կարելին ընելու : եւ այսօր
պարագայեցուած բան մըն է որ պիտի Տեղաւէտին ի դե-
մէ չ'անցնէ իր վրայ գրուած յոյսերը : Ինչպէս է

որ պ. Լաստատրֆին ինչպէս եւ Ջարին առաջարկեց ուշադրութեամբ դարձնել Հայաստանի իրացութեան վրայ: Չեմ գիտեր թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ արդիւնքը այս բոլորին: Կարելի է որ գծադրող գծառութիւններ պետութեանց միջեւ այս անգամ ալ վիժեցնեն մեր յոյսերը, բայց եթէ մեր յոյսերը ոեւէ չափով իրականացում գտնեն, ապի պիտի պարտաւիրան ըլլանք զխաւարտպէս պ. Տելքաստէի եւ իր ֆրանսացի հասարակ խորհրդատւներուն:

Պ. Ջերազ եթէ իրօք ներշնչուէր իրական շահերէն այն դատին որուն ինքզինքը նուիրած է, ուրիշ բան պիտի չունենար ընելու բացց եւ թէ իր հայ անհատի երախտագրութիւնը յայտնակ մեղի համար արժանաց աշխատող այդ քրտնաս ցինքերուն, փոխանակ անոնց քրտն օձախաւերութիւնը՝ ու «սխալ» անուանելու, եւ զովել Դրօշակեանները՝ իրենց փորձած լուրջ, մասնատագրաբար ու լուս գործադրած եւ յաջողած ձեռնարկին համար յճանախալ» ընթերցողները գիտեն որ արտասովոր գորով մը չեմ տեսնեցած միշտ Դրօշակեան կուսակցութեան բոլոր արարքներուն համար, ինչպէս որ սեւէ սիւսետեանային թշնամութիւն ալ երբեք ստանձն չեմ այդ մարմնին դէմ: Իայց երբ կը տեսնեմ որ այդ մարմինը, որ քանի մը տարի առաջ միւսիայն յեղափոխական գործունէութեան վրայ կը գնէր իր յոյսը եւ կ'արձամարձէր եւրոպայի հարաբային կարծիքը պատասխանելու զո՞ք եւ պետութեանց դիմում ընելու զապափարն իսկ զգուցիկ կը գտնէր, ի՞նչու եռանդալարին կ'աշակէր «Բիւր Արմենիայի» քանքերուն եւ պետութեանց դիմում կ'ընէ, կը ժողովէ որ հայ անկեղծ հայրենասէրներ որ համար տարրական պարտք մը պէտք էր ըլլար անգլերապաշտ գոհունակութիւն յայտնել Դրօշակեան կուսակցութեան ծրագրին աշխատաստիւն ընդգրկակաւ» նկատմամբ:

Բացց պ. Ջերազ, ինչպէս ըսի, ի նկատի ունի ոչ այլ ինչ բացց եթէ... իր աղերաստողը: Այդ մասին այլ բան որ կ'այ ըսելէք բոլորովին անարդիւր անասկեամբ:

Յիշատակազիրը, զոր պ. Ջերազ գրեալ է պ. Տելքաստէին, կը նմանի այն բոլոր գրութիւններուն զոր հայ խումբեր կամ անհատներ մինչև ցարդ շատ անգամներ ուզած են պետութեանց: Իայց իր Ջարին ուզած աղերաստողը տարբեր է պարտականութեամբ եւ ոգով: Պ. Ջերազ անոր մէջ «Թաղապուր Հայաստանի» գի'անուանէ Ջարը, «արշիվ»ներու փայլին մէջ մէնք արթնցնելով Ջարին պատմական բազմաթիւ տխրագոյններէն մին. «մեր իրականիցները, կ'ըսէ պ. Ջերազ, («ազգայնից» բառը խորելով գործածելէ), առական պետութեան մէջ ծայրէն միւսը, կենսից, պատուով, եւ ինչպէս բացարձակ ապահովութիւն կը վայելեն եւ կուսարեւել հասարակութիւն իրենց ուրիշ ընկալակիրներուն հետ: ... Ռուսներուն պէս վերաբերելով արեւական աղիւն ընդամենին, իստե-

լով լեզու մը որ ազգական է իթուանականին եւ սաւականին, յարած՝ եկեղեցիի մը, որ մէկ ճիւղն է Օրթոտոքս եկեղեցւոյն, Հայեքը խոնարարաբար կը խնդրեն Ջեր Կուսարական Վեհապետութեանն որ հասն շարունակել իրենց ծանկատանքի գծադրող եղբայրներուն իր բարձր հոգաւորութիւնն ու իր ամենակարող պաշտպանութիւնը:

Ռուսոյն Ջարին պաշտպանութիւնը Հայոց խնդրոյն վրայ հրաւիրելու նպատակով դիմում մը ընել իրեն, ամենէն բնական բանը կը գրտնենմ. տասն անգամ բաժն եմ, եւ միշտ մը որբ տամք, թէ առանց իրաւոյն համակիր գործակցութեանը՝ հայկական խնդիր անհնար է որ լուծուի: ամեն Հայ որ կը քանայ փարատել Ռուսերուն այն կայսրած իր ճշայնը Ռուսին թշնամի տարր մըն են, եւ որ ճիշ մը կ'ընէ առական արդի կառավարութիւնը Ալեքսանդր Բ. ի գեղեցիկ աւանդութեանց վերընդգրկուածին հրաւիրելու, ուշիմ եւ օգտակար բան մը ըրած կ'ըլլայ: Պերլինի Վեհապետոյնին միջոցին, ինչպէս Սփի ըրեանին, Թերեայիսի չափազանց մոռցան որ Ռուսն էր Սան-Սթեֆանոյի դաշնագրին Արդ յորտաճով հայկական խնդրին հիմնադրուցը չտող եւ չստ մեծ անքազազադատութեամբ մը ծայրայնոց անգլիամուտութիւն մը ցոյց տուին, եւ զոչալի ցրտութիւն մը դէպ ի Ռուսը, այն Հայը որ այդ սղխալը դարձնելու կ'աշխատի, ազգագուտ բան մը ըրած կ'ըլլայ: այդ ուղղութեամբ ամենէն կարեւոր դեղը խաղացողը եւ ամենէն մեծ աղղղանքն առաջ ընողը Ջանշեանը եղաւ իր հայակազ հայամատենամով, ուր Ռուսին թուր ուժիրը յաղորդէ եր կարգիլ հայկական դատին: Անուշա, շատ աւելի նշանակութիւն պիտի ունենար այդպիսի աղերաստող մը եթէ ստորագրուած ըլլար, ոչ թէ անհատներէ, այլ Հայութիւնը ներկայացնելու իրաւունք ունեցող անձէ էր,—եւ ոչ որ աւելի յարմար էր, առ վարկեցնելու աղղղութիւնը դիմում մը ընելու համար, թան ամենայն Հայոց կաթողիկոսը որ նոյն իսկ պարտաւոր էր այդ դիմումն ընել, եւ թերեւս ալ ըրած է. գիտեմ քարիզանքի Հայեր որ Ջարին ֆրանսա զային առաջ խնդրած են կաթողիկոսին որ այդպիսի դիմում մը ընէ Ջարին):

Սխալն թէ պ. Ջերազը աղերաստողը չափազանց «աղերաստող» է, ստիպիկ եւկրպաղութեան եւ արտաստաւոր պաղատանքի հեծեմ ծիւն մը, միշտեղեւ հայիական դատին համար փառք մը աւելի առնական լեզու կը կրնար գործածել, ու անասանց շատ «տարտամունք» ազգաղերաստողը շատ տարբեր պ. Տելքաստէին ուղղական յիշելով Սան-Սթեֆանոյի յորտաճը, 40000 հայ փախտականներու կովկասի մէջ պատասպարուելը, Ռուսոյն Հայերուն կենսիք, ընչպէս եւ յապատու պաշտպանութեան եւ օրէնքի ստեղծ. հասարակութեան վայելելը, — եւ չի յի-

չեր ընաւ 95ի ծրագիրը, այսինքն ամենէն կա-
րենք որ բանը զոր պէտք էր յիշել, քանի որ
մասնաւոր իրաւսխան ալ էայն ստորագրող պե-
տութիւններէն մէկը եղած էր:

Այդ կէտը անհրաժեշտ էր յիշել ծանաւանդ,
որպէս զի չարամիտները չկրնին յանկարծ
կարծել թէ պ Զեւազ կ'առաջարկէ Զարին՝
գրաւել Թրքահայաստանը եւ տալ Թուրքիոյ
Հայոց ալի կացութիւնը զոր ունին իրաւոյ
Հայերը (1):

Զարմանալի կը գտնեմ որ բեւեռաղէտ Բաւ-
մալեանը, որուն վաշտազ ուսասնցութիւնը
հանրածանօթ է եւ որ իրաւոյն հանրային կրթ-
ութեան նախարարին (որ զաղաքական խնդ-
րով ին գրադիր) նամակ էր դրելը գերագոյն
մատուցութիւնը կը համարէ, արդէն փութացած
չլլալ մասնաշիններու կապըլ զինպ ւ պ Զեւազը
որ նամակ կը գրէ չէ թէ ուսս նախարարի մը,
այլ Զարին... Նոյն իսկ զարմանքս կը բերա-
պատկանի երբ կը տեսնեմ որ բեւեռաղէտ Բաւ-
մալեանը ողջ միայն չի բանագործի պ Զեւազը,
այլ եւ յանձն կ'առնէ որ Զարը «Հայոց Թա-
գաւոր» համարող ստորագրէ կոյ մը իր «Հայ-
արձան»ին ի նպատակ բացուելիք հանգանա-
կութեան (2): Ու նուազ զարմանալի չեմ գտնեմ
դարձեալ որ պ Զեւազ ինքն իսկ, որ պ Իսքեն-
տէր «զրամ հուաբօլ ւ հայի չտուող (!)»
հռչակելու համար գումարուած Բարիդի գաղ-
թակահական ժողովին նախագահն էր իր
թերթին մէջ իսկ պ Գալաթքեհանին նախա-
ձեռնութեամբ կազմակերպուած այդ ժողովի
մասին համակերպան եւ հետեւաբար համախոհ
տողին հրատարակեց, կ'ընդունէ որ նոյն պ
Իսքենտէրը բեւեռաղէտ Բաւմալեանին ի նպատակ
իր բացած այդ հանգանակութեան զանձապահն
լլալ...

Վերջապէս զարմանալի եւ նոյն իսկ ապշե-
ցուցիչ էր գտնեմ որ Բարիդի Հայութեան
տեսակ մը ինքնակոչ ոտարկանները, որ մեր
սրեղին անկապակից գաղթականութիւնը թու-
րոյովին պատակտեցին ու տակն ու վրայ ը-
րին պարզապէս որովհետեւ խումար էր բարի-
գաղթակ Հայքի ու զինքին ազգութեամբ ձեռնարկ մը
փորձել՝ առանց մտածած ըլլալու Բարիդ ըը-
նակող ըտոյր Հայերը իրենց զորածնութեան
հրաւիրելու, հիշած անշարժ, անաւարտ եւ խա-
ղաղիկ կը մնան՝ հանդէպ պ Զեւազին որ
Հայրենազերծապիր մը կուտայ յանուն ամբողջ
Հայութեան, առանց Բարիդի հայ գաղ-
թակահույթեան անդամներուն խորհուրդ հար-
ցուցած եւ տնոնցմէ պաշտօն ստացած ըլլա-
լու:

— Կոռուողներու հետ մար. — Յիւսէօ-Թուրք
անհամաձայնութիւնը զեւ վերջ չգտած, այն-
պէս որ օրերու մէջ ուր եւ որպակական քաղաքա-
կանութեան ընդհանուր ընթացքը, ինչպէս
եւ համալսարանին ժողովրդական կարծիքին
գիրքը, իրաւունք կուտայ Հայոց, ի թէ ոչ տա-
րապայման լաւատեսութեամբ մը զինովնա-
լու, զոնէ իրենց յոռետեսութիւնը յոյսի նը-
շտովով մը մեղմացնելու, տարօրինակ կը զըտ-
նեմ այն անհարկի եռանդը զոր «Ժողովրդին
համար»ը ցոյց կուտայ Հայոց սրտին մէջ ծա-
ցող յոյսի պլպլուքը պաղ ջուրի տարափով մը
խնդրելու, եւ անբացատրելի հրճուանքով մը
այժմէն իսկ նախագուշակելու թէ Թիւրանքո-
թուր վէճը պիտի աւարտի այն օրն ուր զը-
րամական ինդիրը կարգադրուի եւ թէ Յիւսէօ
Հայոց խնդիրը «գործածելի» յետոյ իր զեւ-
հիկ խնդրուն յայտնուան համար՝ պիտի թողու
որ Սուլթանը հանդարտիկ աւարտէ Հայերուն
ջնջումը, իրեքիկ չէ Հայոց մը համար այսպիսի
շնչանք մը տաքիակելութեան մը վերագրել՝ այժ-
մէն պ Ծեղբասէին եւ իր զաւիթին. այն Հա-
յերը մահաւանդ որ հիւրընկալուած են այս
երկրին մէջ, տարրական պատշաճութեան
պարտք մը ունին քիչ մը աւելի զգուշաւոր
ըլլալ այս երկրին կառավարութեան մասին
իրենց արձակած վճիռներուն մէջ, կառավա-
րութեան մը մահաւանդ որ յայտնապէս տար-
բեր ոգի ունի Հանութոյի ու Մելիքի կառա-
վարութեան, որ Հայոց հակալիք ըլլալէ հե-
տու, որ նոյն իսկ Անիական ինդիւլտն մէջ
Հայոց ի նպատակ գործելու որոշումը տալով՝ ա-
պացուցուց որ համակիր է Հայոց գաղտին, Դո-
նէ պարզ խոհեմութիւնը — որ այդ պարտնե-
րուն սիրած մէկ յատկութիւնն է, — կը պա-
հանջէր որ անոնք քիչ մը սպասել զիտնային,
եւ կացութեան իրական հանգամանքին ծանօ-
թանային վճիռ մը արձակելէ առաջ. իրերը գա-
տնելով արդի նշաններու, զեւ ընաւ իրաւունք
չնեղ կրնար ունենալ պ Ծեղբասէին վերագրե-
լու այսպիսի անսիրտ ու ցած «չանագործում
մը հայ արիւնին, բարեբաղդութիւն մըն է տե-
սակետով մը որ հայերէնին ծանօթութիւնը
զեւ շատ քիչ տարածում է Եւրոպացոց մէջ՝
առանց ատոր՝ մեր կարգ մը թերթիներուն ըն-
թերցումը եւ որպէսզի հայաբնակներուն կամ դի-
ւանագետներուն ամենէն անկողծ բարի տրա-
մադրութիւնը պիտի ստանանին Գ Ծեղբաս-
այսօր ամենէն յարգուած վէճերէն մէկն է եւ-
րոպայի զիւրանալիտական յղջանակներուն մէջ
իր յստակ, իմաստուն չէ հաստատակամ քա-
ղաքականութեան համար. եթէ ուրեմն ան ու-

1) Վերջ, Նշական կուսակցութիւնն ալ զրկած է յե-
շտապահի մը Զարին, ինչպէս եւ Գ Լուպիկեանց այդ
չնեղ յիշատակողները Միլիտանթ պարտականութիւնը
ընելէն, եւ միւսերէն բանը իր խնդրէն երկու կուսա-
կարուծեանց պետերէն, — այն է Եւրոպայ 1895ի բանա-
եւած բարեփոխող ճակատի Եւրոպոյնը:
2) Անուղղակի պիտի հարցնեմ որ ինչու այդ կողմ զոր

կը ստորագրեն երեք Թեղեանքի, Ն Գարեհիւս Եւր-
թեան եւ Գ Զեւազ, ուսաստանքին գրուած երկու ուղ-
ղուած է անշուշտ ընդհանուր Հայութեան, եւ հաւա-
հարեան աւելի զրամ ստացան յոյսը չեղել եւ բա-
ցարթիւ ինչ գործերը այդ տեսակ մը աւաղած եւ
տրամադան հայերէնին: Երբեք ուսաստանք մը ալ զի-
նումը պիտի չենէր:

րոյէ խնդիր մը լրջօրէն ձեռք առնել, իր միջամտութիւնը չի կրնար ընդ երկար առանց արդեւեքի մնալ: Պ. Տեղբասէ միջակտեց Տէյ-ա-ֆիւսի խնդրոյն մէջ, եւ շատ յստակ ու արեկերպով, ի նպաստ Արդարութեան, կրեւել խնդրոյն լուծման ղլխաւոր աստարը ինքը տուաւ: (սօր հեքեաթի մը չէ, այլ փաստերու վրայ հաստատած իրողութիւն մը): ասոնք ցոյց կուտան որ Պ. Տեղբասէ կը ներկայացնէ այն դիւանագէտի տնայարներէն, որոնց մէջ ճարտարութիւնը չ'արգիւիք սրտին ներկայութիւնը: Ասկից զատ Պ. Տեղբասէ աչքին առջեւն ունի օրինակը Հանութիւնն որ ինկաւ արեւելեան խնդրոյն մէջ իր բռնած վատ դիրքին համար՝ Լալիսիւնը, Տընիս Փոչէնիւնը, Պոսարնիւնը հարուածին տակ: Եթէ Տեղբասի սիրտը գոյութիւն չունենար Պ. Տեղբասէի մէջ, (եւ Պ. Տեղբասի մէջ գոյութիւնը ունի ան, արդէն այսուշուրիւն է կարծել թէ բոլոր դիւանագէտները անպատեհաբար էշներ կ'ըլլան, պէտք է մոռնալ որ կ'ստորութիւն դիւանագէտը, ամենէն աղիւս մարդն էր այս դարուս): այս դրական շարժառիթը բաւական հզօր ազգակ մը պիտի ըլլար Պ. Տեղբասէն մոլոր որ Հանութիւնն ուղղութիւնէն առաքի որ ուղղութեան մը հետեւի: Պ. Տեղբասէ, իր սրտի եւ մտքի յստակութիւններուն չնորհիւ է որ կըրցած է Վալտեք-մուտայի դահլիճներ միակ նախարարն ըլլալ որ կը յարդիւ թէ՛ ալակողմէն թէ՛ ձախակողմէն: Թէ՛ հակակառու վարական Տընիս Փոչէնիւն է թէ՛ կառավարութեան պաշտպանութեան հետեւէն: Ը. վերջապէս Պ. Տեղբասէ բարձրած է թէ հայկական խնդիրը ամենաանհրաժեշտ կապ ունի Փրանսայի Արեւելքի մէջ ազդեցութեան խնդրոյն հետ: Եւ թէ իր վրայ ո եւ է չափով յոյս դնելը ներքի կը համարիմ: ղլխաւորապէս անոր համար որ ինքի անհնար կը թուի որ այդ նախարարը պատեն վարչկեանի մը չօգտուի օգնելու համար մեր խնդրոյն լուծման նոյն իսկ Փրանսայի քաղաքական եւ բարոյական ամենակարեւոր շահերը պաշտպանելու նպատակով: — Այս բոլորը պէտք է անգիտանալ:

Եթէ Ֆրանքո-թուրք վիճեր իրօք աւարտի դրամական խնդրոյն լուծմամբ, Եթէ Պ. Տեղբասէ անկէջ յետոյ թուրքովին անտորրեր մնալ Հայոց դասին, Եթէ իրողութիւններու ջախջախիւր ապացոցութեամբը համարեմք որ Պ. Տեղբասէն ալ Հանութիւնն մէկ զուգեակն է, այն ատեն միայն իրաւունք պիտի ունենանք իրեն համար գործածել ծանր բառերը որոնց ինքիքիքը արժանի կացուցած պիտի ըլլայ: Եւ այն ատեն ոչ միայն իրաւունք ալ, այլ պարտք ունինք զանոնք գործածելու: Աս ալով, սա ստոյգ է որ պ. Տեղբասէ նախաձեռնութիւնն ունեցած է խնդիրը ներկայացնելու Պ. Լամարտորֆին եւ Զարին, եւ անպարկած է օր միջամտութիւն մը փորձուի: պէտք է մոռնալ

որ միեւնոյն Տեղբասէն ասկից 8-9 ամիս առաջ ինքնաբերաբար չըջարեալեան մը զրկած էր բոլոր եւրոպական պետութիւններուն՝ անոնց հաղորդելով Հայաստանի վտանգալից կացութեան մասին Պ. Փոնսֆալթի իրեն զրկած տեղեկագիրը, եւ առաջարկելով ամառել այդ կացութեան վերջ մը դնելու միջոցներուն: Ոչ ոք իրաւունք ունի այս բոլորը նաեւերուն մինչեւ ցարդ ապարդիւն մնալէն հետեցնել թէ Պ. Տեղբասի վրայ պէտք է ուրիմն բնաւ յոյս դնել: հայկական խնդրոյն պէս կնճռոտ, փափուկ, վտանգալից խնդիր մը երկու օրէն չի լուծուիր: պէտք է մտաբերել որ Յոյները կէս դար մաքառեցան՝ իրենց նպատակին հասնելէ առաջ, եւ կ'ըտացները՝ զար մը: Բան մը կ'այ որ հաստատ է, — այն է թէ իրքայան Հայաստանի կացութիւնը սոսմանուած է բարւոքութեւն, երբ, ինչպէս չեմ գիտի, բայց գիտեմ որ իրեւոն բարձրագոյն արմատաւանութիւնը, քաղաքակրթութեան ո՛չ միայն բարոյական եւ նիւթական շահերը, կը պահանջեն որ այդ եղբարական ու մարդկութեան համար ամօթեալի հարցը ո եւ է կերպով լուծուի ցտնէ որ մը չէ օր մը: Անոնք որ այս համարքը կը խախտեն հայ ժողովրդին մէջ, ոչ միայն պատմական սխալ մը կը գործեն, այլ եւ ազգը վնասեցնելով՝ վնասակար եղած կ'ըլլան ազգին դատին, թուրքուցած կ'ըլլան ազգային բարոյական ու կրօնով: Պէտք է անյուշառ ծայրայեղ ու շինծու յայտնով խաբել ժողովուրդը, — այս ալ յանցաւոր արարք մը պիտի ըլլար, — յայտ պէտք է նաեւ անհիմ, թեթեւութիւն եւ փութկոտ յոռեւտութիւնով մը մթնոցնել ազգին արջին մաշկոտած հոգին: Բովանդակ եւրոպական դիւանագիտութիւնը անսիրտ զազաններու զառագիւղ մը պէս ներկա կացեցնելով մեր ժողովրդին, հրաւիրելով հայ ազգը որ նոյն իսկ եւրոպական հանրային կարծիքին ո եւ է զինչ նստալ, ջանալով վերջապէս որ Հայը ամէն յոյս կտրէ եւրոպայէն, մեր դեռառի յոռեւտները ուրիշ ճամբայ ձգած չեն ըլլար հայ ժողովրդին բայց եթէ կտնակ դարձնել եւրոպային, ամեն ազգասիրական գործողութիւն դապրեցնել արեւմտեան աշխարհին մէջ, երթալ նորէն Տանկին դարձապարին տակը մտնել, եւ ուրիշ նպատակ չառաջարկել իրեն բայց եթէ իր ֆիզիքական կեանքը փրկել՝ չնկատելով որ այդ կեանքը ամենէն անարքը պիտի ըլլար կեանքերուն: Եւ այդ հեռաւոր յոյսը զոր կուտան վարպետորդի խեղճութեան երկայն, շատ երկայն շրջանակէ մը յետոյ, աւելի հզօր ու պատրաստածան շարժում մը յարուցանելով դատը շահելու, պատրանք մըն է եւ անիրաւունութիւն է: Այդ զապարկար, թէպէտ քիչ մը տարրեր ձեւով, «Ժողովուրդին համարին» շատ առաջ յայտնած եմ եւ «Նոր կեանք»ի առաջին

յօգուածներու մէջ՝ բայց եւ իսկ չեմ ուշա-
ցած անոր անշնորհներն եւ անգործնականու-
թիւնը զգալու. «Անհիշողի» բոլոր յօրուածներս
Պայքարին անընդատական շարունակութիւն
պէտքը հաշկած են. — պայքարին ձեւին վրայ
միայն տարբերութիւններ ցոյց ածելով, և ե-
թէ «Անհիշողի» յօդուածներու ոմանց մէջ,
«պատաստուելու» պատիւ վայրկեանի սպասե-
լու» խօսք բրած եմ. «պատաստութիւն»ով
չեմ հասկցած մտաւորական, վաճառականական
զարգացման տարամբով քանի, այլ ազգային
դատին յաջողման համար ներկայեւս ու քա-
րոյական ուժերու տարբարութիւն, եւ «սպասել»
ըսելով չեմ հասկցած կէտ զարկած զարմը լը-
րանել ազգայնական պայքարը որ սկսած է, ի-
ր ամենէն սուր աստղութեանը հասած է եւ չի
կրնար բնդհատուիլ, այլ միշտ շարունակելով
խուլ գործունէութիւնը եւ պատաստութիւն-
ները, սպասել քաղաքական պատիւ տոթիին
որ անշուշտ պիտի ներկայանար օր մը չէ օր
մը, եւ ոչ շատ ուշ, Այն բոլոր հէշտութիւն-
ներուն ետքը որ զործուեցան Տաճկին ձեռքով
Հայուն դէմ, Հայը չի կրնար գտնաւ նախ-
կին կայսութեանը, չի կրնար ստանալ ձեռա-
նալ բոլոր եղածները. եթէ այդ բանն ընէր,
ամենէն զգուշիւ մտղովորդը պիտի ըլլար հա-
խարհի. պիտի կորսնցնէր եւրոպայի անալ-
թիկութիւնն ու յարգանքը. եւ պէտք չէ կարծի
թէ այդ համակրութիւնն ու յարգանքը ուզած
ատեններու տրուին կրնա՞ց գտնուի, քանզի չէ
ամենանոյ կարծիք թէ այդ համակրութիւնը
անզօր ազգակ մըն է. Թուրքիոյ նպատակ բոլոր
մտղովորդները իրենց փրկութիւնը պարտա-
կան եղած են ելիլու հաւասարութեան, իրենց
ղիմազրողական կորովին, ու եւրոպական հա-
մակրութիւններուն (1):

Թէ անոնք որ հայ յեղափոխութեան առա-
ջին ճիգերը փորձեցին, զանոնք սկսան այն-
պիսի շրջանի որ որ անպատեհ էր եւ տալա-
մամ, հայ մտղովորդը բոլորովին անպատ-
րաստ ըլլալով դեռ ու եւրոպան մեզի համար
բացարձակապէս տգէտ, ցօրտ եւ նոյնիսկ հա-
նակեր, ասի իրողութիւն մըն է զոր ի վեր
հասած են արդէն, եւ զոր կը խոտափանին
կարգ մը ռուս յեղափոխականներն ալ (ստացին
փորձեր բռնելով չեմ ականարկել Սասունի դէպ-
քին առաջ Հայաստանի մէջ սկսուած յեղա-
փոխական փրփականատի եւ խուլ նախապատ-
րաստութեան ու գործունէութեան ճիգերուն,

որոնք շատ լուրջ, նպատակայարմար եւ զործ-
նական եղած են. այլ Սասունի ապստամբա-
կան փորձին, որ վաղաժամ եւ անպատրաստ
փորձ մըն էր, եւ ի՞նչ արդիւնք ունեցաւ. եւ
ստե՛նք ընեղելով միւս ցոյցերն եւ ջարդերը,
նրեթական անպիսի կորուստ մեզի համար,
թէ Կոնստանդնուպոլսոյ արտաքին թաղա-
յական շատ խոշոր շահ, զոր պէտք չէ մոռնալ
Բայց այսօր, այս վայրկեանիս, իրերուն տը-
րական բերութեամբ, կացութիւն մը ստեղծուած
է, որուն ծագումով փնտհելով եւ ըննադատե-
լով յամենալը աններելի պիտի ըլլար, կացու-
թիւն մը որ տլիեա կատարուած իրողութիւն
մըն է, զոր չենք կրնար փոխել մէկ օրէն
միւսը, զոր չենք կրնար մանաւանդ ջնջել, չեղա-
ծի պէս համարիլ Այսօր Տաճկին հետ կոխի
մեջ ենք. ինչ ալ ըսենք, ինչ ալ ըսն՞ք, չենք
կրնար այդ իրերու վիճակը փոխել, եւ իրա-
ւունք ալ չունենք փոխելու. անոնք որ մեր
նրեթական սասանի տղարութիւնը Տաճկին
յարաբարապէս վիթխարի գորութեան հետ
բաղդատելով՝ կը հեռեւ ջնեն թէ կոխին շա-
րունակութեամբ Հայութեան բացարձակ ջնջումը
պիտի յառաջ բերէ, կը սխալին հակայ Գողթն
թին յաղթող փոքրիկ Դաւիթը միայն Աս-
տուածաշունչին մէջ չէ որ գոյութիւն ունի.
Տաճիկը բերտ ունի ունի, եւ քառութեան, վայ-
րադութեան, ագիտութեան վրայ կը կրկնի.
այդ ուժը խախտու է. եւ հականերն իսկ, երբ
միմիայն անոր վրայի կրկնին, աստամարուած
են կորսնցնելու. Հայը գուրկէ նրեթական զօ-
րութեան, բայց ունի քառոյական գորութիւն,
ունի հաւատքը Արեւելքի մէջ մեծ դերի մը կո-
չած արալուրն, գիտէ իր զաւազին բայց փա-
ռաւոր անցեալին բազմակուտակ փորձառու-
թեամբ՝ թէ սուրով ու հուրով ազգ մը չի
կրնար ջնջուիլ, երբ ազգը ազգափարի մը փախ-
ի ու չի է. գիտէ թէ հուրը կրմարի, առմը կը
կտորի, եւ քգգտուած ազգայն ամենակրօնք մէկ
պատասխան միայն կը բաւէ որոնէս զի ան, ոգեւո-
րուելով մշտնջենական Դաշափախին կրակովը՝
վերափոխ անի, զարգանայ, ընդարձակուի
եւ զառնան նախկին մարմինը, ա՛լ ասելի զիցեց-
կացած, Այդ հաւատքը — որ օղակն բան մը
չէ այլ շատ յրակաւ տարր մը, — Հայուն ամե-
նէն թանկագին ինչքը, միակ ինչքը, միակ
գորութիւնն է այսօր, չեղանդանք զայն. այն
ատեն մինք մեր ձեռքով մեռուցած կ'ըլլանք
մեր ազգը. որովհետեւ հաւատքըն ջնջումը

1 Անոնք որ Պոլսեաններն նկատուող եւրոպական հա-
մակրութեան ապարդիւնութիւնը օրինակ էր բերել Վան-
քային կարծիքով անուստուկութեան ապացուցանելու Տամուր
քաղաքական ինքնիշխանութեան մէջ, շարադրել էր Խալիլի «-
նախ» Պոլսեանք իրենց գէժ Անգլիան ունին, պոյնքն
վիթխարի եւ առաջը ուժ մըն որ ուժ է ու միայն Պոլսե
ներուն հանգիստ, այլ եւ եւրոպայի հանգիստ. Տաճիկը
փառած Տօկայ մըն է որ ուժ մըն է Հայուն հանգիստ
բույժ ուժ չէ եւրոպային հանգիստ. կը բաւէ որ եւ-
րոպա կամ եւրոպայի պետութիւններէն շարքը,
նոյն իսկ երեքը կ'ստեն Եւրոպայի մէջ իրենց փրկութեան ա-
ռանց եւ ուժ գտնարարներն կը լուծուի Հայկական ինչ

չեղումը. Տօկային կ'արհիւք, կ'արեւելեան ունի
զոր եւրոպայի մէջ ընդհանրապէս, Գոթառայի եւ Անգ-
լիոյ մէջ անուստուրապէս. կ'առաջարկուի կը կ'փոխ
թէ չեն ազգային անկեղծ անոր արեւելաբնութիւն շատու
ձեւեր կ'ստենք թալլալ ազգապարտ անոր ներքործու-
թիւնը կը կրնէ, ինչպէս Ժալըք Ժովուս քանդակ Տամուր
լիցաւելն կը կրտսի նոյն իսկ Պոլսեանք ինչպէս մէջ,
հանգիստին կարծիքը տալեք ազգեցումներն է մնացած,
եւ ազգային չի կրնար Տամուրի, գիտ չենք գիտե-
թէ ինչ պիտի ըլլաւ վախճանը անոր պեր պաշարին,
անգլիական կ'առաջարկութիւնը, նոյն իսկ եթէ յաջող
վերափոխուի, նուազ ինչպէս եւ բացարձակապէս պիտի

ամբողջ ազդի մը սրտին՝ աւելի մահացուէ քան բոլոր աւելին, զնոյալի ու թնդանօթի հա-
րուածները, իսկ այդ հաւատքին տեղ կարծել
իէ նոր հաւատք մը որոտեալ կ'ըլլանք՝ առա-
ջարկելով Հայոց — ինչպէս ըրած էր «Աղասի»
անհեթեթ յօդուածի մը մէջ, — որ իրենց բոլոր
կորուզել գործածին աշուտհետեւ ապուշ ընդա-
նորներու ճարպիկ ու ճապուկ տարուկները
դառնալով, ոչ միայն զգուշելի այլ եւ անգործ-
նական բան մը անաջնորդելէ, որովհետեւ ոչ
Հայը այլեւս կրնայ տրորակ ըլլալ, եւ ոչ
բոնաւորն իր ապուշութիւնը պահած է։ Հայը
չի կրնար դառնալ այսօր ծանկնդի նոյն իսկ Ե-
րուսաղէմը ծանկնդիներուն, որոնք օրէնքի առ-
ջեւ հաւասարութիւն կը խոստանան իրեն՝ ե-
թէ իրենց Սահմանադրութեան յայտարարելու
ընդ, Հայը մերժողական պատասխան տուաւ. եւ
շատապէս ըրաւ. Աստի երկու բան ապացու-
ցուց, նախ որ Հայը՝ հակառակ իր կարծեցեալ
հալուածութեան՝ Ուրթ մըն է, քանի որ Երեւո-
սաղէմ-Թուրքերը յամառ հետապնդումով մը ի-
րենց զինքին ու կը զինն, դիմաւորով որ զայն
իրենց հետ ունենանք միայն կրնան փրկել իրենց
պետութիւնը, երկրորդ՝ առիթ կ'ապացուցանէ
որ Հայը՝ որ մերժեց, իր վրայ ունի ամուր
վատահուծութիւն մը եւ յանդուգն բայց հօգի հա-
ւատք մը լատապոյն ապագայի մը որ անպատ-
ճառ պիտի հասնի։ Այն պարագային իսկ, ուր
Եւրոպայն իրօք բոլորովին լքանէր Հայերը,
անտեղ նորէն պէտք չէ որ Էստոնիան ծոած
դառնան Տաճկին. անտեղ միշտ պարտուել էր,
եւ կրնան, իրենց դարձէն ատուջ մէջ քանի կա-
րեւոր պայմաններ առաջարկել եւ. ընդունիլ
տալ արդի գերադրականութիւն վայրագ ուսի-
մին անխուսափելի կերպով յաջորդելով քիչ
շատ աղաքական տեմմիւն Թուրքերուն։ Բայց
զիս այդ պատահականութեան պարտաստուելէ
առաջ, ուրիշ տեսակ յոյսեր տածելու իրա-
ւունք ունինք։

Պէտք է կուր շարունակել՝ ամէն պարագայի
մէջ, զգուշ ըսելով անխորհուրդ, աննշու-
լախութեան կոտորէթ-թափել մը չեմ հասկնար, —
այսին պէտք իսկ չունիմ յայտարարելու — Կոն-
ստ. կը կայանայ այն բոլոր ճիգերուն մէջ զոր
Հայը կ'ընէ կոր՝ եւ պէտք է ընէ՝ զինքը
խողովողելու համար իր վրայ խոյսող զապա-
ններուն դէմ ինքզինքը պաշտպանելու, իր ցե-
ղային գոյութեան հիմունքը կազմող աւան-

դութիւնները ու հաւատքներն պահպանելու,
իւր ցիրուցան ու կարտուած անդամներուն
մէջ միութիւնն ամրապնդելու, Եւրոպայի ա-
մենէն աղէթ ու ժողով իր գործի կապելու հա-
մար։ Մենք, Սասունցի կորիճները որ արեւ-
նոտ մշուշ մէջ կը մաքառին այս պահուս
Բերտին ու Քուրքին դէմ, Բարսիկ վարդա-
պետ որ Մուշի գաւառին կայքով թիւնն ան-
սքող պահելու քաջութիւնն ունեցաւ, Հնչակ-
եանները որ կ'աշխատին յեղափոխականները
միացնել, Իրօշակեան կուսակցութիւնը որ Պ.
Տեղապետին զինքն էր. ինքզինքը լսելի ըրաւ,
այն Հայերը որ «Քրոսթիանիան» կ'աշխա-
ցին եւ անոր ծայրը հետզհետէ հօգի կը դարձը-
նեն Եւրոպայի մէջ, Պ. Առաքելեան որ Բարսի-
կ կ'սլակով յաղթական կը կացուցանէ հայկա-
կան դատը՝ Սեւեմուտքի խաղաղապահներուն
սրտին մէջ, Մխիթարեանները որ Հայութիւնը
Եւրոպային յարգելի կացուցանող մեծ Հայու
մը յոյժեկանը կը ստենն, անոնք որ դիմա-
թեան, գեղարուեստի, գրականութեան մէջ Հա-
յուն ստեղծագործ կարողութիւններուն ապա-
ցոյցը կուտան Եւրոպային, այս բոլորը զգուշ-
է, եւ այս բոլորը պէտք է շարունակուի։

Այն, արտասահմանի մէջ Հայը պէտք է ա-
մէն օր, ամէն վայրեկեան իր ազգին ցաւերը՝
մոտածող, զգացող, գործող, իշխող Եւրոպա-
ցիներուն աջին տակ դնէ, Եւրոպական քա-
ղաքականութեան հասանքներուն ուշադիր ա-
նոր կ'ընէ ջնջելու հասածատ վարէ իր դատը,
ու բարոյական ու նիւթական օգնութիւն հա-
ցունէ հայերէնի եղբայրներուն, իսկ հայերին-
քի եղբայրները պէտք է իրենց բոլոր միտքը,
սիրտը, ուժերը, միջոցները նուիրեն միակ նը-
պատակի մը, — իրենց վրայ յարձակող դա-
հիճներուն դէմ զիրենք պաշտպանելու, իրենց
կեանքը սուղ ծախելու՝ եթէ անխուսափելի է
մահը, որովհետեւ Հայրաբաղով ազգի մը մէջ
սուղ ծախուած կեանքերը ազգին ընդհանուր
կենսականութիւնը կը բազմապատկեն։ Այն
միջոցին եւր Մակեդոնիա, Սարախա, Կիպակիս
ապստամբութեան զրօշը կը պարզեն, ցաւալի
պիտի ըլլաք զոնէ որ հայերը ինքնապաշտպա-
նութեան կորով մը ցոյց չտային՝ անհրաժեշտա-
պահութիւնս կ'ըսեմ եւ ոչ աւելին։ Գոնէ ես
քաջութիւնը չեմ գտար աւելին յորդորելու։
Եթէ մեր յեղափոխական մարմիններն ամբարձ-
ուհնեալին խոյր ուժ մը, եթէ մինչեւ ցարդ

զիս ապագայեան գործածութիւն մը ունենալու եւ
հանրային կարծիքը միշտ իրենցով դաշուցնելու գոր-
ծին. առօր թափեցին տաճարի շինք եւ զոյս
զուլթիւն եւ եթէ յաջողին իրենց զատը շահելու ու եւ
չափով, այդ յաջողութեւ մէջ զեր ունեցած պիտի ըլ-
լան ոչ միայն Պոթոմ, Տեղեմ եւ Շիտան քաղաքը, այլ
եւ Բերսիւն Լէւչուս իսկ Լիւբեկեան խոյրոյն մէջ,
զեմէլ բոլոր ազգութիւնները որ փրկուած են անձն
նապաստանութեան լուսն, կարելի է քնել որ Թեքես
ուելի մեծ չափով պարտաւան եղած են իրենց փրկու-
թիւնը եւրոպայի հանրային կործին բարբառմանը քան
իր

Եւլլա Պոթերներուն հանդէպ՝ քան այն օրերուն ուր Զեմ-
պըրէլ եւ Սոյգըրի կը տարաւարտէր ամբողջական լին-
ջուած Պոթերներուն անկախութեան։ Այդ արդիւնքը Պոթե-
րները պիտի պարտական եղած ըլլան երկու շաբթ, իրենց
հրաշքի զինարարութեանը, եւ համաշխարհային։ Տամբա-
րութիւններուն որովք միջոցի ժողովրդին մէջ իսկ ըն-
դարձակ արտածուած զգուշեմ եւ անդիմապան կառավար-
ութեան դիրքը կը սկսին խախտել։ Պոթերները որ մեն-
ք աւելի ուսեց ու նպատակարարեալ, հիւսիսային, դի-
մառաւ աւելի աճողին զորութիւն ունենէ, շորէ ամենամեծ
կարեւորութեան տուին եւ կուտան իրենց անհրաժեշտ
պարտաւորութեան տուին։

արդէն իրականացուցած ըլլալին միութիւնը, երբեք վաղեկանք աւելի պատէն պիտի չըլլար քան հիմա՝ փորձելու ճիշդ, զոր երազած են միշտ իրենք ամենէն գեղեցիկն ու կարելին բայց «Իրօշակն իսկ կը խոտորվանէր իր օգտատուի թիւին նախօրոշուածովը թէ մեծ ճիշդ էր համար հարկանոր եղած ուժը կը պահէր հայ յեղափոխականներուն : այս պայմաններուն մէջ, անխորհուրդ պիտի ըլլար ձեռք զարնել այնպիսի ձեռնարկներու որոնք միմիայն աղէտ կըրնան լինել, և հասկնալի որ Բոհաստէի պէս լուրջ Եւրոպացիները առաջուկ կ'արգարացնեն հայ յեղափոխականները՝ իրենց ձեռք առնելիք բոլոր միջոցներուն համար, եւ պարտք կը համարին խնդրել մեր յեղափոխական վարիչներէն որ իրենց պաշտօնաթիւք չկորսնցնեն, շատ լրջօրէն մտածեն ու տարրերը կշռեն՝ ո՞ր եւ է որոշուած տալէ առաջ, նա՞ կ'ըսեն՝ քաղութիւնը չեմ դգար այդպիսի խնդան փորձ մը յորդորելու, որովհետեւ կը մտածեմ թէ այդպիսի փորձ մը այն առնել միայն պէտք է փորձել երբ երկարատեւ զիմադրութեան մը համար ուժ կ'արհաւիրուած, և որովհետեւ՝ մանաւանդ՝ եւ միշտ ինծի սկզբունք եմ դրած ուրիշները յնդիկ վանադաւոր գործերու՝ երբ ես անձամբ անոնց մասնակցելու որոշումը չեմ տուած : (Այս տեսակէտով, բնական տարրերակ կը գտնուի «Շարժումին» վարդաօն որ «ՈՒր էք, հայ յեղափոխականներ, ինչու Հայաստան չէք վազիր» կ'աղաղակէ, և ինչքը, որ միշտ զգրուած է ուրիշները կոտի երթալու, որ վանադաւոր անկիւնը հանդարտ մը մնայ իր գրառգանին առջեւ), Բայց եթէ նախապայծառութիւն չեմ յորդորեր, ա՞նքովը արտով կը բաշխած որ պարտուած, առեր ու խորի մէջ մնացած եղբայրները քաղի պէս կոտին, և հոգեւ ին պիտի ծափահարեմ արտասանմանի գործիչներէն անոնց որ պիտի արժանանան օգնութեան հասնել իրենց վրասանդուած հայրենակիցներուն և պիտի աջակցին անոնց ինքնապաշտպանութեանը :

«Ժողովուրդին համար իմ քաղաքները անիրաւ են Սասունի և Մուշի ջարդերը միմիայն Դրօշակահաններու շարժմանց արդիւնքը համարելով, ուրիշ պարտականութիւն մը չհայ յեղափոխականներու յանդիմանութիւնները «պատրուակ» կրցած են ըլլալ Թուրքի վաշտակութեանց վերադարձութեան կամ բազմապատուութեան, բայց այս անգամ չեմ կարծեր որ պատրուակի սպասած ըլլայ Թիւրքը : «Ժողովուրդին համար», որ այս նոր ջարդերուն միջոցը Հայերու վերջ փաթիթող Սուլթանաշուռչ հեռագիրները հրատարակեց, հրատարակեց ուրիշ հեռագիր մըս որ կ'ըսէ թէ այդ ջարդերը մասամբ տարբուած են Թուրք-քուրտ դաշնակցութենէ մը որ որոշած է արհուր փաթիթել հայաստանը որպէսզի եւրոպան միջնամէն է ամբողջ երկրորդ բարեկարգէ (որովհետեւ Թուրքերը, Քիւրտերն այլ կը սպասեն և կը քաղաքները

այսի միջնամտութիւնը) և «Ժողովուրդին համար» չէր յիշեց որ Սուլթանը միայն Սասունի մէջ չէ որ զորստանդին կանգնելու քաղ, այլ Ջէյլուտի մէջ ալ, ուր ոչ մէկ Դրօշակահան չկայ և արդէն եթէ նոյն իսկ Սասունի և Մուշի մէջ Հայերու խլրտումները կարենան ներկայ ջարդերուն զրոյթի շարժանքներուն մէջ տեղ մը բռնել, այդ խլրտումները անհնար է մեղադրելի համարել, որովհետեւ ինքնապատուականութեան որդար և անքննադատելի ճիշդ են անոնք, իրենց կացութիւնէն զգուած, կատարած ճեղքազինելու կամքովն ու ձեռքովը կատարուած, եւ ոչ թէ արուեստականօրէն ու միմիայն դրսէն եկող գործիչներու ձեռքով տարուած (կարգալ «Իրօշակ» ի և «Շարժում» ի Մուշէն զրկուած թղթակցութիւնները՝ բնիկներէ գրուած, Կարելի է մեղադրել Սասունիցիները՝ եթէ որոշած են դիմադրել զորանոցներուն կատուցմանը՝ կարելի է չսքանչանալ Սասունիցի կիներու վրայ որ զորանոց չինչու համար եկած ճարտարագետներն ու զորանորներն ի փախուտ են դարձուցեր, ոչ ոք խոհեմութեան պէտք զարդած է ինծի չափ, բայց խոհեմութիւնը երբեք չեմ հասկցած աստիճանական իմաստով, Կարելի է նոյն իսկ մեղադրել այն Մեղիներուն որ ա՛յլ չեն ուզեր կոր որ իրենց կիներն առնեն տանին ու պղծեն, որ իրենց հայրը կամ զաւակը մորթին, որ զիրենց կողպան են քանին : «Ժողովուրդին համար» որ ուրիշներու մէջ հակասութիւն, յանկարծական փոփոխութիւն կը ճգունի տեսնել, ինչու չի տեսնել որ ինչեւ իսկ հակասութիւններուն ամենէն բիրտը կը զործէ, երբ հրատարակելէ յետոյ շորալկաներ որ «վաղուան պայքարը պատրաստող» յեղափոխականներ, իրենց մայրը լլկող Թուրքներուն վրայ նետուել ցանկացող պատանիներ ցոյց կու տային, ու քերթումաններ որ Դրօշակահան հերոսները կը փառաբանէին, հիմա կը բանաղդէ անոնք որ իր հրատարակած շորալկաներուն ու քերթումաններուն պարզապէս իր կ'իրականացնեն վերջապէս կարելի չէ պահանջել, «Ժողովուրդին համար» վերջին փուլի յօդուածներուն հետեւելով, Մուշի, Վանի կամ Սասունի հայ հօրմէն կամ ամուսինէն՝ որ իր մորթուած զաւակին կամ անպատուած կընտնջը վրէժ լուծելու համար յիշուի տարի սպանել, և յայտ յղէ «ուրուսաններու և խորթ լաղներու» վրայ...

Չէ՛, կուրծ պէտք է շարունակուի և պիտի շարունակուի ան ևս կ'ամշնամ ինքզինքնէ որ այս տողերը գրելէ ուրիշ քան չեմ կրնար բնել հօլիւին ամենին սքրազան ձեւին աջակցելու համար : Եթէ այս տողերը, հրատարակուած այս թիւթին մէջ որ՝ այնքան տխուր անհասկացողութեամբ մը՝ հակայեղափոխական համարաւեցաւ, կարենան ո՞ր եւ իրարով արտագոյնել անոնք որ պայքարին կ'ուզեն և կրնան մասնակցել ինչպէս է ձեռով գործելու մղել

ՄԵՐ ԴՐԱՑԻՆԵՐԸ

ՔԻՒՐՏԸ

Շար .

PROF. G. THOMASIAN,

CHIGWELL, LONDON.

գիտ անշարժ ու շուտոր փնայած հոգիներ , եթէ յաջողին հրաշքով մը՝ յարուցանել հարուստ մը օր ուղիք «գեղեցկանայ»՝ դրամին վճռական զենքը բերելով հայ գաղտնի ք սպաս , ես զոհ պիտի ըլլամ իմ լուսմաս ձգած ըլլալուս նուիրակիան դանձաճանկին մէջ , եթէ նոյն իսկ պատահի — եւ անուշտ պիտի պատահի , — որ զնուծ հոգիներ այս տողերուս մէջ «կերպարանափոխութիւն» մը տեսնեն եւ այդ կերպարանափոխութիւնն մէջ անաղջ նկատումներ փնտռեն , այդ ալ զիս զոհ պիտի ընէ . անոր համար որ չի կրնար մեծ պաշարքին վտեմ վերջերից ստանալ՝ արժանաք մըն է զոհէ իր անկեղծութեանը համար միմոսներէ քարկոծուելու հանձնարք ունենալը , Արդէն եթէ նոյն իսկ իրօք կայ փոփոխութիւն մը մտածելու եղանակին մէջ քանի պծերուն մէջ , — եւ կայ անհրաժեշտ , — չիտ ուրախութիւն , գլխով որ (անկեղծ)ներքին ընական պիտի դռներն , որովհետեւ այն ինքնաբեր արդիւնքն է երկայն , յամբ ու արամբարանական ներքին բընայրցութեան մը . միայն ապուշներն ու իմաստակներն են որ երբեք չեն փոխել իրենց մտածելու եղանակը . Պ. տր Իրեանսէ , որ այնքան աշխիւ ու անկեղծ կերպով կը պաշտպանէ այժմ մեր դատը , աստեղծ թշնամին էր մեր պատին , (եւ այն ատեն այ անկեղծ էր , որովհետեւ սխալ տեղեկութիւններու վրայ հիմնուած է Հանդիմանի ներշնչութեմ էր) . Պ . Լաւրս որ այժմ մեր դատին ամենին արտադին ու հզօր բարեկամներէն մէկն է Հանդիմանի աւանդին վատ յօդուածներէն մին հրատարակեց իր «Լըվիլու որ Բարբոն»ին մէջ՝ ասկից 5-5 տարի առաջ , եւ նոյն իսկ մեր յղափախական վարչիները այսօր չունին մտածելու , գործելու «միեւնոյն»նգանակը զոր ունէին սակիցառաջ . անոնք ալ ունեցան իրենց ընայրջութիւնը զէպ ի իմաստնագոյն փուլ մը . Մեր յղափախական դործունէութեան քննադատութիւն մէջ , գործածեցի ո՞՞ մը զոր պէտք չէր գործածէի , եւ կարող էմ իրական սխալներու հետ՝ սխալ համարեցաքանի ալ որոնք սխալ չեն թուիլ այժմ ինձի , Անտոյց մէջ եւ էի սխալողը , չեմ վարանել իրատուութիւնի :

Իայց բան մը զոր միշտ կրկնած եմ եւ պիտի կրկնեմ միշտ , խոհմութեան անհրաժեշտութեան է , խոհմութիւնն որ արեւութեան հետ հաշտուի , բայց վարէ զայն . — եւ ասի նոյն իսկ յղափախական գործին յաջողմանը բարձրագոյն տեսանկիւնով : Մեր գործիչները պէտք է յիշեն որ Յոյները , որոնք ամենէն ազնիւն ու խրոխտն եղան ժողովուրդներուն , իրենց աստուածներուն մէջէն ամենէն աւելի արիւնցին Սիթինասը , ապառազէն կոյսը , որ քաջութիւնն էր իմաստութեան մէջ , որ զբան ունէր կուրծքին վրայ եւ գլուխը սաղաւարտ , բայց եւ ոտքին տակ օձը խորամանկ :

Ա. ՉՊԱՆԵԱՆ

Թիւրքը սկսած էր հապենայ «բարենորոգում» մը , զոր յետոյ Շաքիր փայտն պիտի գար ամբողջացնելու : Իւրաքանչիւր «գեղին» նշանակած էր երկու «գոլճի» (պահապան) , մինչ մասնատական եւ միւսը հայ — քրիստոնեայ , որ անուշով կը տարբերէր մասնատականէն . հասարակութեան իւրաքանչիւր անհատին — այդ եւ կին — արդիւնած էր անոնց գոլճիներու իմացադրին մէկ զիւղէն հարեան գիւղը երթալու եւ էր բարեկամական այցելուութեան կամ անհրաժեշտ պիտոյցի համար : Եւ այն Խուրքը որ միշտ գայլի արտասուք թափելով կը հնծկուսայ եւրոպական պետութեանց թէ կը դժուարացնէ , խոշոր խոշորագոյններու կը հանդիպի բարենորոգումներ ժողովուրդ երկրին մէջ , այս «բարենորոգում»ը ամենայն հեշտութեամբ եւ զարմանալի արագութեամբ մտցուցած էր Հասարակութեան ամենախել անկեանց՝ մինչեւ անգամ Մոկաց քարածաշուրտն մէջ , եւ նոյնիսկ վրանքանակ Քիւրտերն համակերպած էին այդ «Թրքական բարենորոգմանց» : Յիշեմ միջադէպ մը . — Վրանաքանակ քիւրտ աղա մը , ընկերացած Հայոս մը , սովորականին համեմատ նպարներ կը տանին մերձակայ քաղաքը վաճառելու : Քաղաքին մէջ թուրք գոլճին կը հանդիպի իրենց եւ «թէզգէրէ» կը պահանջէ : Աղան որուն մինչեւ այն օր անծանօթ կը մնար «թէզգէրէ» բառը , իր հայ ընկերին կը դիմէ հասկնալու անոր նշանակութիւնը եւ իմանալ թէ ի՞նչ միջոցով ձեռք կը բերուի Հայճընկերը եւ կը բացատրէ «թէզգէրէ» նշանակութիւնը ու կը յայտնու որ ձեռք բերելու համար «մէկ մէճիտի»ն մը կը կարօտի մարդս : Այն ատեն Քիւրտը հանկուղ մէճիտիէ մը բարձրաճան թրքիով կ'ըսէ՝ «ես առաւ անհարձ նա պէճա մէճիտիի բրտտ մը , որպէս քա՞ թէզգէրէ» : աղ գանձեմ թէզգէրէ չիկա . դիւ Խորա արեւապիտի պատին վէ պալէ լտէվտայ պլա աէնկէ խօ պլապալա» (այս աշխարհած շուրն , չի՛ Ըսեր մէճիտիէ մը տուր ինձ , թէզգէրէ կ'ուղէ , ես գիտեմ ինչ է թէզգէրէ . Աստուածդ կը սիրես ա՛ռ այս ոսկորը , ձգէ՛ բերանը , թող ձայնը կտրէ) :